

ПРОЦЕС НАЦІЄТВОРЕННЯ В СУБ'ЄКТНО-ВЧИНКОВОМУ ВИМІРІ: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Татенко В.О. Процес націєтворення в суб'єктно-вчинковому вимірі: спроба концептуалізації.

У статті з позицій суб'єктно-вчинкового підходу проаналізовані проблемні моменти, що мають місце в дослідженнях і практиці націєтворення. Зокрема, надається значення поняттю нації, яке нерідко ототожнюється з поняттями етносу, народу, держави, громадянського суспільства, що ускладнює розуміння мети націєтворчого процесу. Далеко не завжди диференціюються соціально-психологічні уявлення про цей процес як такий, що може відбуватись у конкретному соціумі вперше чи розпочинатися вкотре (явище національного відродження), може набувати розвитку, розбудовуватись, якщо нація вже сформувалась, чи перебудовуватись, якщо збудоване не влаштовує народ. Встановлено, що процес творення нації може бути переважно стихійним чи організованим, вимушеним чи вільним, захищеним чи незахищеним від зовнішніх впливів, нав'язаним, запозиченим чи оригінальним, самотутнім. Обґрунтовується необхідність концептуалізації соціально-психологічних уявлень про активність суб'єктних сил, які беруть участь у процесі націєтворення. Пропонується робочий варіант відповідної концептуальної моделі. Здійснено спробу концептуалізації уявлень про соціально-психологічні механізми процесу націєтворення і про готовність до вчинку самопожертви як сутнісний критерій соціально-психологічної задіяності індивідуальних і колективних суб'єктів у цьому процесі.

Ключові слова: нація, процес націєтворення, суб'єкт націєтворення, соціально-психологічна концепція націєтворення, суб'єктно-вчинковий підхід.

Татенко В.А. Процесс национального строительства в субъектно-поступковом измерении: попытка концептуализации.

В статье с позиций субъектно-поступкового подхода проанализированы проблемные моменты, которые имеют место в исследованиях и практике национального строительства. В частности, обращается внимание на то, что понятие нации нередко отождествляется с понятиями этноса, народа, государства, гражданского общества, что затрудняет понимание цели процесса построения нации. Далекое не всегда дифференцируются социально-психологические представления об этом процессе как таком, который может происходить в конкретном социуме впервые или начинаться очередной раз (явление национального возрождения), может принимать форму развития, если нация уже сложилась, или перестраиваться, если созданное не устраивает народ. Установлено, что процесс строительства нации может быть преимущественно стихийным или организованным, вынужденным или свободным, защищенным или не защищенным от внешних влияний, навязанным, заимствованным или оригинальным, самобытным. Обосновывается необходимость концептуализации социально-психологических представлений об активности субъектных сил, участвующих в процессе национального строительства. Предложен рабочий вариант соответствующей концептуальной модели. Предпринята попытка концептуализации представлений о социально-психологических механизмах процесса национального строительства и о готовности к поступку самопожертвования как сущностном критерии социально-психологической задействованности индивидуальных и коллективных субъектов в этом процессе.

Ключевые слова: нация, процесс национального строительства, субъект национального строительства, социально-психологическая концепция субъекта национального строительства, субъектно-поступковый подход.

Tatenko V. O. The process of nation building in the subject-deed dimension: an attempt of conceptualization.

The article deals with the analysis of the problems of the nation building practice and research in the framework of the subject-deed approach. It is argued that the concept of nation is often equated with the concepts of ethnos, people, state, and civil society, which complicates understanding of the nation building process. The socio-psychological conceptions far from always differentiate the nation building process that takes place in a particular society for the first time from the one that starts anew (a nation revival phenomenon), or develops if the nation has already been formed, or the one that involves rebuilding if the people are not satisfied with what has been established. The nation building process can be predominantly spontaneous or organized, forced or voluntary, protected or not protected from the external interference, imposed, borrowed or original, and culturally specific. The author proves the need to conceptualize socio-psychological approaches to the subject activity forces, which are involved in the nation building process, and outlines a working variant of the relevant conceptual model. There also presented an attempt to conceptualize the views on the socio-psychological mechanisms of the nation building process, as well as on readiness to self-sacrifice as a basic criterion of socio-psychological involvement of the individual and collective subjects in this process.

Key words: nation, nation building, nation building subject, socio-psychological concept of nation building, subject-deed approach.

Постановка проблеми. Процес перетворення спільноти в націю не може отримати адекватну соціально-психологічну інтерпретацію, якщо не буде приділено належної уваги питанням його джерел і рушійних сил, оскільки в дослідженні саме цих питань можна виявити найбільше суперечностей і білих плям. Зокрема, бракує концептуальної визначеності щодо особливостей прояву активності великих соціальних груп

(етносів, народів, громад, рухів, політичних партій, інститутів держави тощо) як колективних суб'єктів процесу націєтворення. Вимагає спеціального обговорення та концептуального опрацювання проблема критеріїв оцінки цього процесу та його соціально-психологічних механізмів.

Аналіз результатів досліджень, присвячених розв'язанню означеної проблеми. Дослідженням закономірностей і механізмів процесу націєтворення займаються різні науки – історія, соціологія, культурологія, політологія, правознавство та ін. Проте існують феномени націєтворення, аналіз яких може і повинна здійснювати саме соціальна психологія у співдружності, насамперед, з етнопсихологією та політичною психологією. Це – спільні чи колективні уявлення і переживання людей, пов'язані з їх належністю до певного етносу чи народу, їх етнічна і національна самосвідомість, тип національного характеру, темпераменту, особливості самоідентифікації, соціальної перцепції, історичної пам'яті, форм мислення і вольових проявів, етнонаціональна своєрідність мови і мовлення, комунікативних процесів, соціальних почуттів і ставлень, зокрема, позначених займенниками Я – Ти – Ми – Вони тощо.

Так, на думку Е. Гелнера, двоє людей належать до однієї нації тоді й лише тоді, коли вони визнають одне одного як таких, що належать до однієї нації. Саме наявність таких відносин, а не якісь інші спільні ознаки (хоч якими б вони були) перетворює їх на націю і відокремлює їх від усіх, хто до неї не належить [1]. Важливим чинником націєтворення, з точки зору соціальної психології, є наявність довіри в середині суспільства, те, на якому рівні та в якому ступені члени певного соціуму визначають інших членів цього ж соціуму як «своїх» [2].

Саме засобами соціальної психології реально здійснити спробу переходу від дослідження загального до дослідження особливого, а від нього – до наукового опису унікально-неповторного, що властиве певному національному утворенню і процесу його становлення. З огляду на це чимало зроблено,

зокрема, вітчизняними фахівцями в галузі соціальної психології, політичної психології та енопсихології (М.Й. Боришевський, В.О. Васютинський, П.І. Гнатенко, П.П. Горностаї, О.Т. Губко, О.А. Донченко, І.В. Жадан, В.Т. Куєвда, А.М. Львовичкіна, В.В. Москаленко, Л.Е. Орбан-Лембрик, Ю.Т. Рождественський, М.М. Слюсаревський, О.В. Суший, П.Д. Фролов, Н.В. Хазратова, Ю.М. Швалб та ін.).

Що стосується конкретно питання рушійних сил і, власне, тих суб'єктів, які беруть участь у процесі націєтворення, то на основі аналізу відповідних наукових джерел [3; 4; 5; 6; 7; 8 та ін.] було встановлено таке.

Існує певна невизначеність у застосуванні поняття "націєтворення", що дає підстави для розрізнення похідних від нього понятійних конструктів, а саме: перетворення народу в націю, національне відродження, розбудова нації, що вже сформувалася, її перебудова тощо, оскільки в кожному з цих сценаріїв мають місце власний набір і власна особлива конфігурація суб'єктних сил, власні цілі та шляхи їх досягнення. Так, коли має місце перша спроба націєтворення, суб'єкту, задіяному в цьому процесі, бракує власного досвіду, що може робити його залежним від чужого досвіду. У випадку відродження нації на дії ініціаторів і виконавців такого проекту може по-різному впливати досвід попередніх спроб.

Функціональний формат суб'єктної активності залежить також від соціально-психологічних характеристик націєтворчого процесу як переважно стихійного чи організованого, вимушеного чи вільного, захищеного чи незахищеного від зовнішніх впливів, нав'язаного, запозиченого чи оригінального, самобутнього. Проблеми можуть виникати через те, що ці характеристики не є незмінними. Під час розвитку вони набувають нового змістового наповнення, утворюють нові структурно-функціональні плеяди, що вимагає уваги дослідників і практиків.

У більшості випадків суб'єктом націєтворення вважається титульний етнос чи народ як поліетнічне утворення. Тобто

Йдеться про те, що участь у цьому процесі безпосередньо чи опосередковано бере кожний член певної спільноти і всі її члени разом узяті, що і позначається поняттям "колективний суб'єкт". Із цього загалу за критеріями безпосередності, цілеспрямованості, відповідальності, компетентності суб'єкт націєтворення виділяється політична, економічна, культурна, інтелектуальна, духовна та ін. еліта. Оскільки ж далеко не завжди місце еліти посідають особи, гідні цього почесного звання, які, у принципі, не здатні розробляти і запроваджувати проекти націєтворення через брак духовності і відповідної мотивації, тому як альтернатива "елітному" підходу в ролі головного суб'єкта формування, відродження, подальшої розбудови чи перебудови нації пропонується вважати громадянське суспільство та його ініціативні осередки.

Як позитивні оцінки, так і певні критичні зауваження соціально-психологічного плану викликають дослідження, присвячені, наприклад, проблемам нації як суб'єкта політики, народу як колективного суб'єкта правозахисної діяльності тощо.

Так, на думку А. Колодій, суспільні трансформації відбуваються як спонтанно, так і із задіянням свідомої волі і цілеспрямованих зусиль певних дійових осіб. Їх свідомість і дії формують суб'єктивні передумови формування націй і відповідають на питання: хто (духовно-інтелектуальні та політичні еліти, державні структури, національні лідери) і яку (просвітницьку, організаторську, регулятивну) проводив свідому роботу, що сприяла згуртуванню, консолідації цих великих спільнот [9]. Однак залишається відкритим питання про те, як співіснують і взаємодіють ці два формати перетворювальної активності соціуму, зокрема, у процесі націєтворення.

Зуєва В.О. і Коляда О.О. визначають націю як колективного суб'єкта політики, що творить державу, а також як народ, що історично дозрів до розуміння необхідності державотворення. При цьому ніяк не зачіпається тема нації саме як колективного суб'єкта, але наголошується, що "формування нації є не самоціллю, а засобом для формування

повноцінної держави" [2, с. 176]. У даному випадку звернемо увагу на те, що нація як колективний суб'єкт, що творить державу, не може мислитися засобом формування останньої. Тим більше, що існує чимало прикладів, коли, навпаки, саме держава розглядається як засіб, інструмент, ресурс у руках нації. Так, на думку О.А. Придачука, "...кожна нація природно прагне створити власну державу... не лише для можливості бути самостійним суб'єктом зовнішньої політики та визначення внутрішньої політики, а й для закріплення своїх прав на законодавчому рівні" [10, с. 56]. Якщо ж вести мову з позицій суб'єктного підходу, то цілком справедливо визнати, що суб'єктність держави є делегованою їй з боку нації як її творця. Проте в історії націєтворення відомі випадки, коли, наприклад як у США, спочатку створюється інститут держави і лише потім, завдяки активності останнього етнос, народ перетворюється в націю. Існує думка, що подібно відбувається процес становлення української нації.

Оскільки суб'єктна активність людини і людської спільноти має багато різних вимірів, уявляється важливим визначитись у тому, що може становити вищий рівень і водночас сутнісну характеристику (І. Кант) їх активності як суб'єктів націєтворення. Тут має сенс згадати оригінальну концепцію етногенезу Л.М. Гумільова, на думку якого, етнічна історія має дискретний (переривчастий) характер, а імпульсом, що приводить етноси до руху, є «пасіонарні поштовхи» – викликані незалежними від людини природними силами–енергійні прояви окремими індивідами та їх групами творчої активності, що на найвищому пасіонарному рівні виражається в готовності останніх до самопожертви заради досягнення поставлених цілей [11].

Якщо уявлення про природу "пасіонарних поштовхів" видаються дискусійними, то положення, що поєднує прагнення до творення нового, досконалішого із готовністю до самопожертви, уваги. Згідно з В.А. Роменцем, самопожертва заради суспільного блага набуває значення "найвищої форми

моральної творчості", а отже, підноситься до рівня справжньої вчинковості [12, с. 778]. Допоки ж така соціально-психологічна готовність до вільної творчої самовіддачі, до самопожертви не сформована належно в еліти, то, наступним кроком – у більшості народу, навряд чи можна сподіватись на успішність процесу націєтворення.

У доповнення до сказаного звернемо увагу на те, що нині в науках про людину, з легкої руки постмодерністів, породжується невиправданий сумнів щодо принципової здатності людської істоти і людської спільноти бути суб'єктами власного життя в цілому і суб'єктами вчинку зокрема. Висловлюються критичні думки щодо доцільності націєтворчих ініціатив з огляду на розвиток глобалізаційних процесів у сучасному світі. Слід згадати й те, що серед сучасних соціальних психологів існують різні і навіть протилежні уявлення щодо природи масової, групової, колективної суб'єктності і вчинковості. Не менш дискусійним є питання щодо специфіки суб'єктних характеристик етносів, народів, націй і їх союзів, людства в цілому як планетарної спільноти. При цьому, як свідчить аналіз наукових праць відповідного спрямування, у сучасній соціальній психології до поки не здійснено спеціальну концептуальну розробку суб'єктно-вчинкових аспектів проблеми націєтворення.

Відтак **мета** дослідження, результати якого представлені в даній статті, полягала у з'ясуванні можливостей концептуалізації соціально-психологічних уявлень про процес націєтворення, критерії його оцінки та його механізми, з огляду на методологічний ресурс суб'єктно-вчинкового підходу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У першій своїй спробі концептуального оформлення соціально-психологічних уявлень про суб'єктно-вчинкові феномени процесу націєтворення ми спиралися на такі положення.

1. Націєтворення є процесом спільної (масової, групової, колективної) суб'єктної активності членів певного соціуму, мета якого може полягати у створенні нації, відродженні нації,

подальшій розбудові чи перебудові нації, що передбачає різний формат участі в ньому етносу, народу, еліти, інститутів держави, громадянського суспільства тощо як його суб'єктів.

2. Тільки вже утворена чи відроджена нація може виступати в ролі повноцінного, який об'єднує всі інші, і водночас порівняно самостійного групового суб'єкта націєтворчої діяльності – ідентифікаційної, мобілізаційної, розвивальної, презентаційної тощо.

3. Основним теоретично-методологічним ресурсом концептуалізації соціально-психологічних уявлень про процес націєтворення передбачено досвід застосування суб'єктно-вчинкового підходу до дослідження соціально-психологічних явищ [13].

4. Спираючись на теоретичну модель субстанціальних інтуїцій суб'єктного ядра [14], сформульовано концептуальне положення про структуру спільної (масової, групової, колективної) суб'єктної націєтворчої діяльності, що включає в себе такі, пов'язані між собою, функціональні блоки: формування та актуалізації мотивації націєтворення – визначення шляхів і засобів націєтворення – прогнозування очікуваного ефекту – практичної реалізації націєтворчих цілей – оцінки результатів націєтворення – накопичення та інтеграції досвіду творення нації – переходу на вищий рівень націєтворчої діяльності.

5. Сутнісним соціально-психологічним критерієм автентичності та конструктивності процесу націєтворення визначено усвідомлену народом і його елітами, державними діячами, політичними лідерами їх внутрішню готовність до самовідданої творчої активності, до спільного вчинку самопожертви заради утвердження і відстоювання національних інтересів своєї країни.

6. Виходячи з досвіду дослідження проблеми впливу людини на людину [15], сформульовано концептуальне положення про систему соціально-психологічних механізмів націєтворчого процесу. Сутність його полягає в тому, що

кожний з виділених структурно-функціональних блоків (див. пункт 4) передбачає застосування певного соціально-психологічного механізму, які у своїй сукупності й утворюють систему.

Оскільки в межах однієї статті неможливо докладно розглянути всі вище сформульовані концептуальні положення, зосередимо увагу на питанні про мотивацію націєтворення (з положення 4) і базовий соціально-психологічний механізм її формування та розвитку (з положення 6).

Так, процес творення нації передбачає існування та актуалізацію в його групового суб'єкта відповідної потреби, яка, в разі її опредметнення, стає мотивом, а останній, подолавши конкурентів, перетворюється на мету його діяльності. При цьому потреба в згуртованості, ідентифікації за національною ознакою, потреба національного відродження і розвитку, а також відповідна мотивація можуть виникати як реакція на небезпеку, пов'язану з ризиками для існування певного народу (геноцид, незаконна анексія території, утиски в питанні мови тощо), із втратою свободи самоактуалізації, неможливістю задовольнити інші базові потреби, про які писав А. Маслоу. Це може бути форма захисної реакції як від зовнішнього агресора, так і від власної влади. Коли ж ситуація поліпшується, то питання націєтворення, а також мотивації щодо участі в цьому процесі можуть зміщуватися на другий і навіть третій плани. Тобто соціально-психологічними чинниками націєтворення в даному випадку виступають негативні емоції і почуття (страху, образи, гніву, ненависті тощо), що їх переживає народ у його переважній більшості. Тут нація виступає радше як засіб, необхідний для розв'язання життєвих проблем певної спільноти, що набули небезпечного загострення, а її розбудова, у даному випадку, носить вимушений і випадковий характер.

Протилежний варіант мотивації націєтворення має своєю соціально-психологічною основою почуття свободи, прагнення певної спільноти до незалежності, самостійності, розкриття нових можливостей існування і розвитку, до утвердження

власної унікальності, до експериментування тощо. Тоді ж творення чи відродження нації постає вже не тільки і не стільки як засіб і вимушена активність, а як активність добровільна, ініціативна, творча, як відносно самостійна цінність і мета, як внутрішній мотив, що надає смисл спільному життю певного соціуму. Це той рівень, на якому народ як суб'єкт пишається творінням рук своїх, ідентифікує себе як національне Ми, виявляє готовність до боротьби і самопожертви заради утвердження і відстоювання ідеалів свого національного буття.

Певним соціально-психологічним стимулом до націєтворення може також ставати порівняння умов та рівня свого життя з тим, як живуть інші, розвиненіші з усіх боків нації. Щоправда, при цьому може мати місце прояв елементарних заздросців чи змагальних мотивів типу "Наздоженемо і переженемо Америку!", що навряд чи сприяє творенню нації чи її відродженню як порівняно самостійної цінності.

Якщо вести мову про проблемні соціально-психологічні моменти мотивації націєтворення, то слід звернути увагу на існування в спільноті не тільки своєрідних, але й протилежних диспозицій щодо необхідності чи бажаності цих соціальних проектів, а також щодо участі в їх реалізації. Так, на думку І.С. Кона, представники різних соціальних класів можуть по-різному ставитись до національного як цінності. Мовляв, національна буржуазія – зацікавлена в тому, щоб мати економічні привілеї, селян більше влаштовує консервативна національна політика, інтеліганція може виявляти інтернаціональну орієнтацію, як наприклад у науці. Влада вимушена лавірувати в національному питанні. Військові – згідно з обов'язком захищати національні інтереси тощо [16]. Існує навіть думка, що глобалізм – це штучний конструкт, розроблений економічними, політичними, інтелектуальними елітами, а бути нині елітою означає поставити себе в незалежне положення від національних інтересів і національних сподівань. [17].

Певну ризик під подібними дискусіями підводить соціально-психологічне положення про те, що процес утворення нації чи її відродження тільки тоді починає набувати ознак цілеспрямованої групової суб'єктної активності, коли це стає потрібним роботодавцям і робітникам, працюючим і безробітним, багатим і бідним, народу і владі, титульному етносу та етнічним меншинам, якщо розробка проекту створення нації, її розбудови чи відродження, проведення відповідної організаційної, просвітницької роботи в масах тощо ініціативно і відповідально здійснюється економічною, політичною, інтелектуальною елітою країни, її національними лідерами на основі духовного мотиву творення соціального блага для всього свого народу. Тобто є підстави стверджувати про існування та необхідність постійного узгодження двох мотиваційних планів націєтворчої активності соціуму – стихійного й організованого.

Річ у тому, що народ, у широкому розумінні цього слова, який включає в себе і еліту, і владу, можна розглядати як складну, суперечливу, відкриту, динамічну, здатну, певною мірою, до самоорганізації, соціально-психологічну систему мотивів процесу націєтворення. При цьому загальна по країні соціально-психологічна картина мотиваційних виборів і, відповідно, суб'єктних сил, готових долучитися до процесу націєтворення, постійно стихійно самозмінюється під впливом цілої низки зовнішніх і внутрішніх чинників.

Під організованим планом мотивації націєтворення розуміється певною мірою осмислена, науково обґрунтована, звірена зі світовим досвідом і узгоджена система спонукальних сил відповідного спрямування, притаманна представникам справжньої економічної, наукової, релігійної, літературної, мистецької еліти, визнаним політичним лідерам, державним діячам, а також активним членам політичних партій, громадських організацій, учасникам соціальних рухів як груповому суб'єкту. Зрозуміло, що і ця система інтенцій не є однорідною і досконалою. І тут часом можуть виявляти себе

егоїстичні мотиви, також може спостерігатися боротьба за посади, звання, привілеї тощо з використанням націєтворчої риторики як засобу маніпуляції суспільною думкою. Але цим негативним тенденціям протистоїть принципова можливість їх усвідомлення, цілеспрямованого запобігання і подолання.

Ще один варіант мотивації націєтворення, про який варто згадати, представлений крайніми позиціями, які займають їх носії. Ідеться про мотиви, притаманні представникам радикального націоналізму та радикального космополітизму. Якщо перші прагнуть утвердитись у ролі вищої нації і підпорядковувати собі нації нижчого рівня, то другі готові силою чи через маніпуляції подолати національні відмінності, стерти з лиця землі державні кордони тощо.

Відтак, одним з важливих концептуальних завдань слід вважати розробку та запровадження спеціальної технології формування у громадян, насамперед у молодого покоління, суб'єктно-вчинкових мотивів націєтворення, сутнісне ядро яких становить диспозиція "свободи для", а не "свободи від", здатність конструктивно поєднувати цінності глобалізації і націєтворення, ставлення до відродження чи розбудови нації не тільки як до засобу, але обов'язково як до важливої смисложиттєвої мети, а також готовність до вчинку самовідданої творчості і самопожертви заради благополуччя свого народу. Однак, щоб створити таку технологію, необхідно визначитися з базовим соціально-психологічним механізмом, на основі якого вона повинна будуватися. При цьому всі інші механізми можуть розглядатись і використовуватись як допоміжні.

Отже, якщо поставити питання про те, який соціально-психологічний механізм (психічного зараження, навіювання, прикладу для наслідування, санкціонування, зобов'язування, переконування тощо) найбільшою мірою задовольняє вимоги формування у певної спільноти як потенційного групового суб'єкта мотивації участі в процесі націєтворення, то існують підстави вважати таким саме механізм *переконування* (пропонується розрізняти поняття "переконання" як систему

поглядів, певну позицію окремої людини чи групи людей зі значущого для них питання, вибудовану на основі поєднання наукових аргументів і свідчень їх життєвої практики, і "переконування" як соціально-психологічний механізм впливу однієї людини чи групи на іншу людину чи групу за допомогою логіки аргументів і фактів, що їх останні визнають для себе істинними і значущими)

Наведемо аргументи на користь цього твердження.

Якщо механізм санкціонування спирається на можливість або підкупити свій об'єкт "пряником", або залякати його "батоном" (Т. Шибутані), а механізм навіювання передбачає, що об'єкт впливу не буде вимагати аргументів і вдаватися до свідомої критичної оцінки запропонованих йому текстів, оскільки більшою мірою орієнтуватиметься на статус і авторитет суб'єкта впливу, то механізм переконування – навпаки, вимагає від об'єкта впливу прояву справжньої суб'єктності – самостійного, свідомого, зацікавленого і водночас критичного ставлення не тільки до змісту і форми отримуваних повідомлень, але й до авторитетності їх джерела. Тобто мотивація націєтворення як бажання творити, відроджувати чи розбудовувати націю передбачає обґрунтоване розуміння її носіями смислу і значення особисто для себе участі в цих процесах. При цьому очікуваною є трансформація мотивації типу: "Я / Ми прагнемо (тому-то і тому-то) брати участь у процесі націєтворення", у мотивацію типу: " Я / Ми не можемо не брати участі в творенні, відродженні і розбудові нації", коли занурення в цей процес стає для людини і спільноти чимось самоочевидним, тобто не потребуючим аргументації, а отже, і звернення до послуг механізму переконування.

Проте така трансформація одночасно з позитивними моментами може породжувати непорозуміння і навіть конфлікти між носіями цих типів мотивації. Тому важливо не впадати в крайнощі і намагатися гармонійно поєднувати самоочевидність участі в процесах становленні нації з готовністю обговорювати і, при потребі, оновлювати систему

відповідних переконань за допомогою механізмів переконування і самопереконування.

Особливого значення така готовність набуває при виконанні завдань *формування та розвитку* мотивації націєтворення в членів спільноти і, насамперед, у її молодого покоління, яке, за визначенням, прагне бути самостійним, критичним, не визнає примусу, відмовляється приймати на віру те, що вважають для себе істинним і значущим старші покоління, а отже – погоджується на діалог за умови, що впливи з боку останніх будуть максимально переконливими. На жаль, ця умова дотримується далеко не завжди. Так, участь у політичних акціях значною частиною молоді сприймається як своєрідний підрібок. Відомі також випадки, коли керівництво ВНЗ загрозувало студентам санкціями за небажання підтримувати на виборах певного кандидата. При цьому застосування механізму санкціонування, як звичайно, доповнюється навіюванням – апелюванням до авторитетів тощо.

Оскільки спільнота як живий соціальний організм може поєднувати в собі різні форми самоорганізації, відповідно різними можуть і мають бути стратегії і способи застосування механізму переконування в процесі формування в його членів мотивації націєтворення. Так, будь-який соціум вибудовується за принципом ієрархії, що пов'язано, насамперед, з *необхідністю виконання необхідного*, а отже, передбачає застосування самопримусу і примусу, наприклад, щодо дотримання правил, які вимагають підпорядкування особистих інтересів – інтересам громади тощо. При цьому слід розрізняти примус не аргументований, насильницький і примус, побудований на основі переконування, наприклад, на аргументованому поясненні людині призовного віку значущості особисто для неї захисту зі зброєю в руках територіальної цілісності її країни. Тобто, оскільки сформованість у громадян мотивації націєтворення є не тільки чимось бажаним, але необхідним для існування і розвитку певного соціуму, система освіти, інститути науки, культури, засоби масової комунікації

останнього повинні формувати таку мотивацію, відносно незалежно від того, подобається це комусь чи ні. Тому в розвинених національних державах, починаючи з дошкільного віку, передбачається формування у нових поколінь почуття любові до рідного краю, почуття національної гідності, патріотизму, готовності відстоювати національні інтереси своєї батьківщини, що є важливою психологічною умовою формування в них мотивації націєтворення і їх перетворення в суб'єктів цього процесу. Зрозуміло, що вся ця робота має планомірний, цілеспрямований, обов'язковий, організований і відповідально-підзвітний характер. Якщо ж говорити про властиву цій системі роботи проблемність, то вона, як правило, виникає через нездатність утриматися на позиціях переконування, через сповзання на рівень навіювання чи санкціонування, типу: «Ти мусиш любити свою Вітчизну!», «Ти зобов'язаний захищати її цілісність і суверенність!», «Ти повинен бути готовий віддати власне життя за свободу свого народу!» тощо.

Принципово інший варіант формування мотивації націєтворення із застосуванням соціально-психологічного механізму переконування простежується в разі визнання того, що суспільний організм може функціонувати не тільки як ієрархічна система, але також як ризомоподібне утворення [18], якому властива здатність до вільного креативного самоконфігурування, до самоорганізації в синергетичному її розумінні, до вільного обміну різного роду інформацією між його частинами, зокрема, щодо мотивів активності. Але чи здатна спільнота як ризомна конструкція цілеспрямовано перетворювати себе в націю, цілеспрямовано використовувати при цьому як базовий механізм переконування? Цікавою в цьому плані видається думка щодо реалізації ризомою-суспільством своїх владних повноважень: "Ризома, будучи каркасом суспільства, досить оригінально здійснює владні повноваження, оскільки функції влади від персонажа певною мірою перебирає на себе ризома. Вона наглядає за пересуванням

персонажа, позначаючи індексами й мітками шлях його переміщення. Отже, влада стає органічно розподіленою по всій безкінечності ризоми, поміж усіма елементами, тому правомірно говорити про певну паноптичність ризоми, у якій спостерігається взаємообумовленість, піднадзорність елементів, взаємозалежність, пов'язаність конотативними зв'язками" [19]. Тобто соціальний організм як ризома є чимось на кшталт організованої спонтанності, самоспрямованої креативності і водночас взаємної відповідальності, що значною мірою властиве такій формі його функціонування, як громадянське демократичне суспільство.

У такому суспільстві мотивація націєтворення формується не по вертикалі – зверху до низу, не через переконування в його необхідності і без сповзання на рівень навіювання, зобов'язування чи санкціонування, а в горизонтальній площині завдяки спільному пошуку переконливих аргументів на користь ціннісно-смісловій значущості для всіх і для кожного участі в цьому процесі. Якщо ж громадянське суспільство тільки народжується, то бажано принаймні намагатися поєднувати націєтворчі ресурси спільноти як "дерева" і як "ризоми", що, судячи з наступної тези, є цілком реальним.

Ідеться про те, що "конститууючи ідею ризоми як принципово нелінійного типу організації цілісності, постмодернізм далекий від побічного трактування буття як тотально ризоморфного, вважаючи коректним застосування як лінійних, так і нелінійних інтерпретаційних моделей – відповідно параметрам аналізованих середовищ. Крім того, номадологія задається питанням про можливу взаємодію лінійних ("деревоподібних") і нелінійних ("ризоморфних") середовищ між собою: як пишуть Дельоз і Гваттарі, "у глибині дерева, у дуплі кореня або в пазусі гілки може сформуватися нова ризома" [20].

Завершимо розгляд проблеми мотивації націєтворення узагальнюючою думкою про те, що цей процес має перспективу лише за умови сформованості мотиваційного ядра,

у якому знаходять собі місце узгоджені базові мотиви переважної більшості народу як його групового суб'єкта. І саме це мотиваційне ядро повинно утворювати ціннісно-смыслову основу національної ідеї як узагальненої і загально визнаної мети його діяльності.

Висновки. Як свідчить проведений соціально-психологічний аналіз проблеми націєтворення, її успішному розв'язанню суттєво заважає не стільки багатозначність, скільки суперечливість у трактуванні понять "нація", "національна ідея" і, власне, поняття "націєтворення". Так, нація нерідко ототожнюється з етносом, народом, державою, вітчизною, громадянським суспільством, або мислиться переважно як політичний феномен. Недостатньо уваги приділяється з'ясуванню соціально-психологічних особливостей процесу націєтворення, зокрема проявів активності його суб'єктного складника, коли цей процес тільки розпочинається і коли йдеться про національне відродження, розбудову чи перебудову нації, що вже склалася. Важливо враховувати і те, що процес творення нації може бути переважно стихійним чи організованим, вимушеним чи вільним, захищеним чи не захищеним від зовнішніх впливів, а отже – переважно запозиченим, скопійованим чи більшою мірою оригінальним, самобутнім тощо. Чимало проблемних моментів виявляється під час аналізу суб'єктних сил, які беруть участь у процесі націєтворення. Зазвичай, до їх складу включаються великі соціальні групи, що позначаються поняттями "етнос", "народ", "державна", "нація", "громадянське суспільство", яким у деяких випадках приписується статус групового чи колективного суб'єкта. Проте існує точка зору, що згадані спільноти не здатні самостійно розробляти і реалізовувати проекти націєтворення. Мовляв, це – місія еліти – економічної, політичної, громадянської, інтелектуальної, духовної тощо. Однак, як свідчить історія, зокрема, українського народу, місце справжньої еліти можуть через маніпуляції узурпувати деструктивні сили –

або незацікавлені у створенні нації, або зорієнтовані на те, щоб використати цей ресурс у власних цілях.

Аналіз проблем, виявлених у дослідженнях і практиці націєтворення, свідчить про необхідність концептуалізації соціально-психологічних уявлень про цей процес і, зокрема, про особливості активності задіяного в ньому групового суб'єкта. Тому на основі методології суб'єктно-вчинкового підходу, адаптованого для дослідження соціально-психологічних явищ, було здійснено спробу розробки робочого варіанта відповідної концепції, згідно з якою, суб'єктна участь у процесі націєтворення включає в себе такі структурно-функціональні блоки: формування та актуалізації мотивів націєтворення – визначення шляхів і засобів досягнення поставленої мети – прогнозування очікуваного ефекту – практичної реалізації проекту націєтворення – оцінки отриманих результатів – накопичення та узагальнення досвіду націєтворення – переходу групового суб'єкта на вищий рівень націєтворчої діяльності. При цьому готовність до вчинку самовідданої творчої активності, вчинку самопожертви заради благополуччя спільноти розглядається як сутнісний соціально-психологічний критерій внутрішньої заглибленості останнього у процес націєтворення.

Наведений як приклад аналіз мотиваційного блоку концептуальної моделі дозволив виявити низку власне соціально-психологічних проблем, зокрема, пов'язаних з необхідністю узгодження мотивації націєтворення представників різних верств населення, мешканців різних регіонів країни, міст і сіл, а також заможних і бідних, працюючих і безробітних тощо.

Обґрунтовується необхідність і можливість концептуалізації уявлень про соціально-психологічні механізми процесу націєтворення. Для прикладу показана доцільність застосування механізму переконування як базового у формуванні мотивації націєтворення. При цьому звертається увага на різні способи його застосування в соціумі,

побудованому за ієрархічним принципом і за принципом ризику.

Насамкінець наголосимо на необхідності уточнення предметних границь і налагодження тіснішого співробітництва в дослідженні процесу творення нації між соціальною психологією, з одного боку, і соціальною філософією, соціологією, політологією, правознавством, етнопсихологією і політичною психологією – з другого.

Перспектива подальшого дослідження проблеми націєтворення з позицій суб'єктного підходу вбачається в тому, щоб завершити розробку представленого в статті варіанта концептуалізації соціально-психологічних уявлень про цей процес і його механізми.

Література

1. Гелнер Е. Нації та націоналізм; Націоналізм / Ернест Гелнер : пер. з англ.— К.: Таксон, 2003. — 300 с.
2. Зуєва В.О., Коляда О.О. Українське націєтворення як головний чинник прогресивного розвитку української держави / В.О. Зуєва, О.О. Коляда // Гуманітарний вісник ЗДІА; вип. 38.– 2009. – С. 174–184.
3. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / Б. Андерсон; пер. с англ. В. Николаева. – М.: Канон-пресс; – Ц: Кучково поле, 2001. – 288 с.
4. Кремень В. Україна: ідентичність у добу глобалізації (начерки метадисциплінарного дослідження) / В. Кремень, В. Ткаченко. – [2-ге вид. допов]. – К.: Т-во "Знання" України, 2013. – 471 с.
5. Сміт Е. Нації та націоналізм у глобальну епоху / Ентоні Сміт; пер. з англ. М. Климчука, Т. Цимбала. – [2-ге вид., стереотип]. – К. : Ніка-Центр, 2009. – 320 с.
6. Україна. Процеси націєтворення / упор. Андреас Каппелер; пер. з нім.–К.:К.І.С., 2011. – 416 с.

7. Українська політична нація: проблеми становлення: зб. наук. ст. / [за ред. М. М. Розумного (заг. ред.), М.Т. Степика, В. М. Яблонського]. – К.: НІСД, 2012. – 384 с.
8. Яцків Я., Бублик С., Канигін Ю. Розвиток науки в Україні в контексті української національної ідеї [Електронний ресурс]. / Я. Яцків, С. Бублик, Ю. Канигін. – Режим доступу: <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2002/3/cont.html>.
9. Колодій А. Рукопис брошури “Нація як суб’єкт політики” / Антоніна Колодій. – Львів: Кальварія, 1997. – 55 с.
10. Придачук О.А. Народ як колективний суб’єкт правової охорони конституції / О.А.Придачук. //“Порівняльно-аналітичне право”, № 7. –2014. – С. 55–57.
11. Гумилёв Л. Н. Этногенез и биосфера Земли / Лев Гумилёв. – СПб.: Кристалл, 2001. – 642 с.
12. Роменець В.А. Історія психології: ХІХ – початок ХХ століття: навч. посібник / Володимир Роменець. – К.: Либідь, 2007. – 832 с., с. 778.
13. Татенко В. Методологія суб’єктно-вчинкового підходу: соціально-психологічний вимір: монографія / Віталій Татенко. – К.: Міленіум, 2017. – 184 с.
14. Татенко В.А. Психология в субъектном измерении: монография / В.А. Татенко. – К.: Просвіта, 1996. – 404 с.
15. Татенко В.О. Соціальна психологія впливу: монографія / В.О.Татенко. – К.: Міленіум, 2008. – 216 с.
16. Кон И.С. Социологическая психология / Игорь Кон. – М.: Московский психолого-социальный институт; Воронеж: Издательство НПО "МОДЭК", 1999. – 560 с.
17. Панарин А.С. Искушение глобализмом / Александр Панарин. – М.: Изд-во «Эксмо», 2003. – 416 с.
18. Делез Ж., Гваттари Ф. Капитализм и шизофрения: Тысяча плато. [Електронний ресурс]. / Пер. с фр. Свирского Я. - М., 2010 – 895 с. — Режим доступу :

http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/postmodernizm/delez_zh_gvattari_f_kapitalizm_i_shizofrenija_tysja_cha_plato/54-1-0-1555.

19. Куцепал С. Ризоматичні варіації сучасної французької філософії / [Електронний ресурс]Світлана Куцепал–Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2034/1/Kucepal.pdf>.
20. Ризома: Електронний ресурс. – Режим доступу : <http://ec-dejavu.ru/r/Rizoma.html>.

References

1. Gellner, E. (2003) Natsii ta natsionalizm [Nations and Nationalism]. Per. z angl. K: Takson (rus).
2. Zuyeva V.O., Kolyada O.O. Ukrayins'ke natsiyetvorennya yak holovnyy chynnyk prohresyvnoho rozvytku ukrayins'koyi derzhavy / V.O. Zuyeva, O.O. Kolyada // Humanitarnyy visnyk ZDIA; vyp. 38.– 2009. – S. 174–184.
3. Anderson, B. (2001) Voobrazhayemyie soobschestva. Raznyshleniya ob istokahi rasprostraneniyi natsyonalizma [Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism]. Per. s angl. V. Nikolayeva. M.: Kanon-press – С.: Kuchkovo pole (rus).
4. Kremen, V., Tkachenko, V. (2013) Ukrayina: identychnist u dobu globalizatsii (nacherky metadystsyplinarnogo doslidzhennya) [Ukraine: identity in the times of globalization (the outline of the interdisciplinary study)]. 2nd edition, updated. K.: T-vo "znannia" Ukrayiny (ukr).
5. Smith, A. (2009) Natsii ta natsionalizm u globalnu epohu [Nations and Nationalism in a Global Era]. Per. z angl. M. Klymchuka, T. Tsymbala. 2nd edition, reprint. K.: Nika-Tsentr (rus).
6. Ukrayina. Protsesy natsiyetvorennya [Ukraine. Nation building processes] (2011) A. Kappeler (ed.). Per. z nim. K.I.C. (ukr).

7. Ukrayinska politychna natsiya: problem stanovlennia [Ukrainian political nation: problems of formation] (2012) Collection of scient. articles. M. M. Rozumnyi (chief ed.), M. T. Stepyk, V. M. Yablonskyi (eds). K.: NISD (ukr).
8. Yatskiv, Ya., Bublyk, S., Kanyhin, Yu. (2002) Rozvytok nauky v Ukraini v konteksti ukrayinskoyi natsionalnoyi ideyi [Development of science in Ukraine in the context of the Ukrainian national idea]. <http://universum.lviv.ua/magazines/universum/2002/3/cont.html> (ukr).
9. Kolodiy, A. (1997) Rukopis broshury "Natsiya yak subiekt polityky" [Nation as a political actor]. Lviv: Kalvariya (ukr).
10. Prydachuk, O. A. (2014) Narod yak kolektyvnyi subiekt provovoyi ohorony konstytutsii [People as a collective agent of the legal protection of the constitution]. *Porivnialne pravo*, 7, 55-57(ukr).
11. Gumilyov, N. S. (2001) Etnogenez I biosfera Zemli [Ethnogenesis and biosphere of the Earth]. SPb.: Kristal (rus).
12. Romenets, V. A. (2007) Istriya psyhologii: XIX – pochatok XX stolittia: navchalnyi posibnyk [History of psychology: XIX – beg. XX century: a handbook]. K.: Lybid (ukr).
13. Tatenko, V. (2017) Metodologiya subiektno-vchynkovogo pidhodu: sotsialno-psyhologichnyi vymir [Methodology of the subject-deed approach: socio-psychological dimension]. Monograph. K.: Millenium (ukr).
14. Tatenko, V. A. (1996) Psihologiya v subiektnom izmerenii: monografiya [Psychology in the subject dimension: a monograph]. K.: «Prosvita» (rus).
15. Tatenko, V. O. (2016) Sotsialna psyhologiya vplyvu: Monografiya [Social psychology of influence: a monograph]. K.: Millenium (ukr).
16. Kon, I. S. (1999) Sotsiologicheskaya psihologiya [Sociological psychology]. M.: Moskovskiy psihologo-sotsialnyi institut; Voronezh: Izdatelstvo NPO "MODEK" (rus).

17. Panarin, A. S. (2003) Iskusheniye globalizmom [Tempted by globalization]. M.: Izd-vo Eksmo (rus).
18. Deleuze G., Guattari, F. (2010) Kapitalizm I shyzofreniya: tysiacha plato [Capitalisme et schizophrénie 2: Mille plateaux]. Per. s fr. Ya. Svirskogo. M.: http://platonanet.org.ua/load/knigi_po_filosofii/postmodernizm/delez_zh_gvattari_f_kapitalizm_i_shizofrenija_tysja_cha_plato/54-1-0-1555 (rus).
19. Kutsepal, S. Rizomatychni variatsii suchasnoyi frantsuzskoyi filisofii [Rhizomatic variations of the contemporary French philosophy]. <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/2034/1/Kucepal.pdf> (rus).
20. Rhizoma. <http://ec-dejavu.ru/r/Rizoma.html> (rus).